

TANZİMAT'TAN GÜNÜMÜZE HUKUKTA LAİKLEŞME

Muhammed Furkan İĞDE, 23 Ağustos 2026

A) LAİKLİK: HERKESİN FARKLI TANIMLADIĞI KAVRAM

Laikhos Yunanca ruhban sınıfından olmayanları ifade etmek için kullanılmıştır. Aynı kavram benzer anlamda veya anlamı değişerek diğer dillere de geçmiştir. Bu eski Yunanca kelime “rusticus” gibi kırsal köylü kültürünü ifade eder ve Ortaçağda layman-laic gibi bir ihtisas ve işi bilmeyen geniş grubu ifade etmiştir.¹

Kavram 18. yüzyılda yeniden yorumlanmış daha doğru tabirle modern felsefi düşünce akımları ve düşünürleri bu kavramı yeniden şekillendirmiştir. Laikliğin yeni ve amiyane tanımı yıllardır okullarda söylenildiği gibi din ve devletin ayrı şekilde işlemesi ve birbirlerine karışmaması olmuştur. Ne kadar aksi iddia edilse de laiklik, devletin ve toplumun lâdini/din dışı olmasını hedef edinmiştir. Öte yandan laikliği benimseyenler, laikliğin dini koruduğunu ve insanların vicdanlarıyla hem dini yaşayabileceklerini hem de dini yüceltebileceklerini iddia etmişlerdir.

Burada akla şu soru gelmelidir: Din sadece ritüeller üzerinden yaşanabilecek midir, topluma ve dahası toplumun parçası olan devlete sirayet ettirilmeden din yaşanılabilir mi?

Soruları cevaplamak için önce laikleşme sürecini yaşamış -reform sonrası- Hristiyan toplumuna bakmak gerekir. Söz konusu dönemde her ne kadar toplum genel hatlarıyla Hristiyanlık inancı üzerine olmasına rağmen bu inancın yaşantılarına sirayet düzeyinin az olduğu görülmektedir. Somut bir örnek vermek gerekirse Hz. İsa'nın, toplumun din anlayışlarını düzeltten ve doğru toplumu inşa eden bir peygamber olması yerine, öğüt vericiden öteye gitmeyen, adeta ruhani lidere indirgendiği söylenebilir. Öte yandan birçok dini amelin sadece belli zamanda ve yerde yapılması gibi toplumdan uzak tutulması da haddizatında laik bir yaşantının olduğunu ve dinin yalnızca “vicdanlarda” yaşatıldığını göstermektedir.

Ancak Müslüman toplumlarda Hz. Muhammed hem peygamber görevini ifa etmiş hem de devleti yöneten topluma tamamıyla yön veren devlet başkanı olmuştur. Bundan dolayı Hz. Muhammed'in önderliği vicdanlara hapsedilmesi mümkün olmayacak kapsayıcılıktadır. Bu sebeptendir ki laikliğin özellikle İslâm dinini yücelteceğine dair söylem hatalı olmuştur.

¹ İlber ORTAYLI, “Osmanlı Devleti'nde Laiklik ve Hukukun Romanizasyonu”.

Laiklik farklı çevrelerde farklı farklı yeniden tanımlansa da bir diğer yaygın tanımı ise dinin özgürce yaşanmasına izin verilmesidir. Eğer laiklik dinin özgürce yaşanması ise konumuza dahil olan Osmanlı toplumundaki millet sistemi milletlerin dinlerini özgürce yaşamaya izin verdiğiinden Osmanlı'nın laikleşmesini irdelemeye gerek kalmayacaktır. Bu sebeplerden ötürü laikliği sekülerleşme yani dünyevileşme olarak kabul edip bunun üzerinden inceleyeceğiz.

B) TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI'DA HUKUK

Tanzimat dönemi öncesinde Osmanlı'da hukuk şeri ve örfi olmak üzere iki parçadan oluşmuştur. Şeri hukuk genel yasaklar çerçevesini çizmiş örfi hukuk ise bu çerçeve içerisini doldurmuştur. Âmiyâne tabirle şeri hukukun temsilcisi Şeyhülİslâm, örfi hukukun temsilcisi ise Sultan olmuştur. Dönemin hâkimleri kadılar İslâm Hukuku'nun temel kaynakları Kur'an, sünnet, kıyas ve icmâdan, boşluk bırakıldığı taktirde de örften faydalanmıştır.

15. yüzyıla kadar kadılar adaletin gerektiği durumlarda farklı Sünnî mezheplerden faydalanabilmişlerdir. 15. yüzyıldan itibaren dönemin Şeyhülİslâm'ı Ebussuud Efendi fetvasıyla yargıda Hanefî mezhebi harici mezheplerin kullanılması yasaklanmış 20. yüzyıla kadar katı mezhep anlayışı benimsenmiştir. Osmanlı kadıları fetvaya kadar yargıda Hanefî mezhebine bağlı olmakla birlikte diğer mezheplerden faydalanma esnekliğine sahipken, 15.yüzyıldan itibaren Hanefî mezhebi ve içerisindeki hâkim görüş dışında yargılama yapmak yasaklanmıştır. Ebussuud Efendi bir fetvasında açıkça Şâfiî mezhebinin yasaklandığını ifade etmiştir. Bu durumda kadılar başka mezhebe göre karar vermesi gerektiğinde yörenin mezhebine uygun nâib hâkim atayarak tabiri caizse kuralın etrafından dolanmıştır.

Kadılar davaları Şeriyeye mahkemelerinde görmekle birlikte yargılamada şeri yargılama veya örfi yargılama ayrımı olmamıştır. Öte yandan Osmanlı'da mahkemelerde temyiz usulü bulunmamasına rağmen bazı durumlarda Divanı Hümayun üst mahkeme gibi yargılama yapabilmıştır. Bunların dışında Veziriâzam, Kazasker divanı gibi muhtelif mahkemeler de bulunmuştur.

Gayrimüslimler ise kendi otonom hukuklarına sahiptiler. Mensup oldukları dini milliyete göre cemaat mahkemelerine veya şeri mahkemelere gidebilmişlerdir. Hatta gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu bazı yerleşimlerde şeri mahkemelerdeki davaların yüzde kırkı, ellisi gayri müslimler tarafından açılmıştır. Bunun farklı sebepleri olmakla birlikte en temel iki sebebi şeri mahkemelerin cemaat mahkemelerinden daha az harç alması ve şeriat mahkemelerinin daha ulaşılabilir olması sayılabilir. Bu hukuki düzen genel hatlarıyla değişmeden tanzimat dönemine kadar devam etmiştir.

C) TANZİMAT DÖNEMİ HUKUK

Tanzimat dönemi 1839 Gülhane Hattı Hümayunu ile başlayan ve Osmanlı'nın yoğun reformlar yaptığı dönemdir. Bu dönem başlamadan önce hukuk alanında reformlar olduğu söylenemese de askeri birtakım reformlar yapılmış ve yeni reformlar için nabız tutulmuştur.

Dönemin öncülü olarak 1789-1807 yıllarındaki 3. Selim ıslahları gösterilebilir ve dönemi Tanzimat Fermanı'ndan Cumhuriyet'e kadar uzatmak mümkündür. Zira Cumhuriyetle birlikte reform ve ıslahların yerini tamamıyla iktibas kanunlar almıştır.

Tanzimat'a kadarki dönemde; İslâm esasları ekseninde dizayn edilen Osmanlı Devleti'nde, Müslümanlar asli unsur olarak kabul ediliyor, gayrimüslimlerden üstün tutuluyorlardı.² Tanzimat bu asliliği ortadan kaldırmış, imparatorluğa daha seküler temelde örgütlenme modelleri dayatılmıştır. Bu dönemde her ne kadar İslâm hukukundan tam anlamıyla kopulamamışsa da bir taraftan da laik hukuk sistemi kanunlaştırılmıştır. Öte yandan Tanzimat süreciyle birlikte daha önce Osmanlı'da olmayan iki mahkeme türü gelmiştir: Bunlar Ticaret ve Nizamiye mahkemeleridir.

Şeri mahkemeler Şeyhülislâmlığa bağlıyken Ticaret mahkemesi Ticaret Nazırlığına, Nizamiye mahkemesi ise Adliye Nazırlığına bağlıdır. Ticaret mahkemeleri 1850 yılında yürürlüğe giren Kanunname-i Ticaret ile kurulmuştur. Bu kanun Fransız Ticaret Kanunu'nun çevirisidir. Nizamiye mahkemeleri 1872 Mehâkim-i Nizâmiyye Hakkında Nizamnâme ile hukuka girmiştir.

Dönemin en önemli isimlerinden biri Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'dır. Şinasi'nin, "Medeniyet'in Resulü" olarak isimlendirdiği, İngiliz elçisi Stradford Canning'in "Nazırlar arasında politikaca ve ruhça en iyi anlaştığımız Mustafa Reşit Paşa idi. Devrim meselelerinin çoğunda kafa birliği ettik" dediği Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazamlığı dönemi, Tanzimat Fermanı'nın yanı sıra, hukukta "resepsiyon" çalışmalarının başladığı önemli bir kırılma dönemi olmuştur.³

Burada bazı hukuki ıstıhlardan bahsetmek gerekiyor. Kanunlaştırma hareketleri genelde iki şekilde ortaya çıkmıştır. Birincisi, Islah/Rehabilitasyon denilen, var olan hukuk kurallarının yeniden tanzimi ve yeni ihtiyaçları karşılar hale getirilmesi iken; İkincisi, Resepsiyon, yabancı bir hukuk sisteminin ülke hukuk sistemi olarak kabul edilmesi ve düzenlenmesidir. Bir de

² Kaya KARTAL, Birikimler- 3, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e 'tan Cumhuriyet'e Hukukun Laikleşmesi".

³ Kaya KARTAL, agm.

Ekspansiyon vardır ki, resepsiyondan farkı sömürgeci devletlerin kendi kanunlarını sömürgelerine gerektiğinde zor kullanarak taşımalarıdır.⁴

Aynı zamanda Mustafa Reşid Paşa Tanzimat öncesi İngilizlerle imzalanan Baltalimanı Anlaşmasında da büyük etkiye sahiptir. Bu anlaşma ile ağır ekonomik kapitülasyonlar kabul edilmiş yeni ekonomik durum ve batılı devletlerin baskısı ile peyderpey yabancı kanunlar resepsiyon yoluyla kanunlaştırılmıştır. Bu kanunlar sırasıyla Fransız Ceza Kanunu'ndan tercüme edilen 1840 tarihli Ceza Kanunu ve yine Fransız kanunlarıyla paralel oluşturulan 1841 Ticaret Kanunu'dur.

Resepsiyon çalışmaları dönemin alimleri tarafından eleştirilmiş ve Mustafa Reşid Paşa'ya Meclis-i Vâlâ'da Ticaret Kanunu'nun şeriata uygunluğu sorulmuştur. Paşa, “şeriatın bu konuda yapacak bir şeyi yoktur” diyerek dönemin bürokratik aklını ortaya koymuştur. Zikredilen Kanunları 1856 Tarihli Islahat Fermanı takip etmiştir. Fermanın çıkmasındaki en etkili isim Sadrazam Mehmed Emin Âli Paşa'dır. Konuyla ilgili Kaya Kartal'ın Hilmi Yavuz'dan aktardığı pasaj önemlidir:

“Âli Paşa döneminde, yabancı tesiri devam etmiş, kanunlaştırma hareketlerinde Fransız Hukukuna dayanılmış, Tanzimat ile başlayan yeni hukuki düzen dayatması Islahat Fermanı ile hız kazanmıştır. Tanzimat devrinde yetişen yeni bürokrasinin ilk neslinden olan Mithad Paşa ile batılılaşma çalışmaları devam etmiş, Meşrutiyet'in ilanı çabalarının bir sonucu olarak Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiştir.

Tanzimat süreci, öncelikle Jön Türk sürecini ve nihai olarak Kemalizm'i doğurmuş, sonuçta elde; topluma yabancı, kendi halkına tepeden bakan bürokratik sınıf oluşmuştur. Hilmi Yavuz'un deyişiyle, batılılaşmadan kalkılıp Oryantalizme varılmıştır. Böylece yeni düzenin kurucusu olma vasfını, gücünü ve meşruiyetini taşıyan İslâm, zihinlerde batılı sembollerle idrak edilen bir dine dönüştürülerek, sadece değişmeyen bir dogma olarak kavranmıştır.”⁵

Söz konusu reformlarla hukuk, ekonomik, sosyal hayat dinin çatısı altından uzaklaştırılmış yeni bir toplum inşasının adımları tedricen atılmıştır. Bu dönemde edebiyat Batı'yı örnek almış ve batıcı eserler üretme yoluna gidilmiş, aynı zamanda topluma mal olmuş kavramlar yeniden tanımlanmıştır.

⁴ Muharrem BALCI, Birikimler- 1, “Tanzimat'tan ulusal programa yeniden yapılanmanın hukuki gelişim süreci”

⁵ Hilmi YAVUZ, “Oryantalizm üzerine bir giriş denemesi”.

Fıkıhın dini altyapısı yerine daha seküler olan hukuk kullanılmış; millet, vatandaş, vatan, vatanperver, serbestiyet gibi kelimler yeni anlamlar da yüklenerek hukuk alanındaki laikleşmenin temelleri oluşturulmuştur.⁶

Bu süreçte Fransız İhtilâli sonrası Avrupa'ya ve özellikle de Fransa'ya giden Jön Türkler, Tanzimat sonrası klasik adlî yapının değişmiş, tek hâkimli şer'i mahkemelerin yanı sıra, toplu hâkimli Ticaret ve Ceza Mahkemelerinin kurulmaya başlanmasında önemli rol oynamışlardır.⁷ Öte yandan yavaş da olsa görülmeye başlayan batılı üretim araçlarıyla birlikte ve her alanda yaşanan mağlubiyetler de devleti yeni hukuk düzenine zorlamıştır. Bu değişimler yeni arayışlara sebep olmuş, batılı kanunlar ve laikleşme kurtuluş yolu olarak görülmeye başlanmıştır.

Fermanla birlikte getirilen müslim, gayrimüslimin kanun önünde eşitliği ilkesine dayanarak resepsiyon edilen 1840 tarihli Ceza Kanunu 1851, 1858'de tadil edilmiştir. Böylece şeri hukuktan ilk kopuş yaşanmış ve hukukta iki başlı sisteme geçilmiştir. Bu tarihten itibaren laik hukuk ve şeri hukuk aynı anda uygulanmaya başlanmıştır. Sonraki önemli kanun 1849 tarihinde Fransa'dan alınmış Ticaret Kanunudur. Bu kanunla beraber liberalleşme ve sekülerleşme yolunda önemli adımlar atılmıştır.

Devletin devamlı batılı kanunları kopyala yapıştır olarak kendi kanunları arasına alması Tanzimat dönemince devam etmiştir. (İstisnası Mecelle ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi'dir.) Bunlar sırasıyla 1858 Arazi Kanunu; 1876 Kanun-i Esasi; Kanuni Esasi'de yapılan 1909, 1921, 1924 değişiklikleridir. Bu kanunlardan farklı olan Medeni Kanun olarak bilinen Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye ise Batı'dan tercüme edilmemiş bir kanundur. Her ne kadar Sadrazam Âli Paşa söz konusu kanunun Fransız Code Civil'den çeviri olmasını istese de Adliye Nazırı Ahmet Cevdet Paşa kanunun İslâm hukukunun tedvini suretiyle yapılmasını kabul ettirmiştir.

Yine de Tanzimat döneminin Osmanlı toplumunun tamamıyla aleyhine olduğunu söylemek hatalı olacaktır. Toplumun lehine olan düzenlemeler şöyle sıralanabilir:

- Padişaha ait yasama yetkisinin bir bölümünü üstlenecek olan meclisler oluşturulması,
- Dâr-ı Şuray-ı Askerî, Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye ve Dâr-ı Şura-yı Babîâli gibi meclislerin, devlet yönetimiyle ilgili belli başlı kararları almak, özellikle memurları yargılamak ve devlet ile kişi arasındaki anlaşmazlıkları çözmekle görevlendirilmesi,

⁶ Ejder Okumuş-Ahmet CİHAN-Mustafa AVCI, "Osmanlı Devleti'nde eğitim hukuk ve modernleşme", Ark Kitapları, s. 256-262, İstanbul 2006.

⁷ Kaya KARTAL, agm.

- Bu meclislerde görüşülmedikçe çıkarılan kanun ve nizamnamelerin yürürlüğe konamayacağının belirlenmesi,
- Had cezası dışında, “siyaseten katl” olarak ifade edilen ölümle cezalandırmanın kaldırılması,
- “Kanunsuz suç ve ceza olmaz” kuralının getirilmesi olumlu değişimlerden sayılabilir.⁸

D) MECELLE VE HUKUK-I AİLE KARARNAMESİ ÜZERİNE KÜÇÜK BİR İNCELEME

Uzun adıyla Mecelle-i Ahkam-ı Adliye, Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki kanun kurulu tarafından 1868-1876 yılları arasında çalışılarak yapılmıştır. Kanun genel olarak Medeni Kanun olarak adlandırılrsa da içerisinde klasik medeni kanun yapısına göre eksiklikler vardır. Söz konusu kanunda aile ve miras hukukuyla ilgili düzenlemeler bulunmamakta, içerisinde eşya, borçlar hukuku gibi medeni kanunun temel bileşenleri bulunması insanları yanıltmaktadır. Zira Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye), İslâm hukukuna dayanan ve hem medeni hukuk hem de borçlar hukuku konularını içeren karma bir kanundur. Ancak içeriğinin büyük bir kısmı borçlar hukukuna (borç ilişkileri, sözleşmeler, zarar) ait olduğu için ağırlıklı olarak Borçlar Kanunu niteliğindedir.

Klasik fıkıh kitaplarındaki ibadât, muamelât, ukubât ayrımının muamelât ve ukubât arasında yer alan münakehât yani, aile hukuku bölümü dışarıda bırakılmıştır. Bunun birçok sebebi bulunmakla birlikte en temel sebebi kanunun yukarıda bahsettiğimiz nizamiye mahkemeleri tarafından uygulanması için yapılması ve nizamiye mahkemelerinin Adliye Nazırı olan Ahmet Cevdet Paşa’ya bağlı olmasıdır. Aile hukukunun cemaat mahkemeleri ve şeri mahkemelerin alanına girmesi bir diğer sebep olarak sayılabilir. Mecelle’yi hazırlayan kurul muhtemelen aile hukukunu içeren bir kanun çalışması içerisindeydi ancak çalışma sonlandırılmadan 1888 yılında kurulun faaliyetlerine son verilmiştir.

Hukuk-ı Aile Kararnamesi Mecelle’den 40 yıl sonra yürürlüğe girmiştir. Bu kararnamenin yapım sürecinde Batıcılar, Türkçüler ve İslâmcılar hararetli tartışmalarda bulunmuşlardır. Ne var ki Kararname, hazırlayanların hiç de hatırlarına getirmedikleri kadar kısa ömürlü olmuş ve yürürlüğe girmesinden yaklaşık bir buçuk sene sonra yürürlükten kaldırılmıştır. Dolayısıyla hükümlerinin ve getirdiği yeniliklerin Osmanlı Devleti’nde nasıl bir sonuç verdiğini devletin geride kalan kısacık ömrü içinde bile izlemek imkânı olmamıştır.

⁸ Muharrem BALCI, agm.

Bununla beraber Kararname Osmanlı Devleti'nden ayrılan Suriye, Ürdün, Lübnan ve Filistin gibi Ortadoğu ülkelerinde 1950'lere kadar varan bir ömre ve uygulanma imkânına sahip olmuştur. Türk hukuk tarihinden ziyade İslâm hukuk literatüründe önemli bir yere sahip olmuştur. Kararnameyle birlikte aile hukuku, müslim, gayrimüslim tüm tebaaya eşit ve aynı kanun hükümleri uygulanarak farklı hukuklara tabi olunması engellenmiştir.

Avrupalı devletler adli kapitülasyonların tek taraflı kaldırılmasını kabul etmemişlerdir. Kararname'de bir bütün olarak İslâm hukukundan ayrılmak mümkün olmamıştır. Dönemin ihtiyaçları önemli ölçüde dikkate alınmış, ancak bu ihtiyaçlar İslâm hukuku dışına çıkarak değil, Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerden yararlanılarak karşılanmıştır. Böylece Ebussuud Efendi fetvasından beri yasal olarak ilk defa farklı mezheplerden faydalanılmıştır.

Esasen dönemin şartlarında Batıcıların ya da Türkçülerin taleplerine uygun bir kanun hazırlanmasına imkân yoktu. Bu şekliyle bile çok tenkit edileceği ve belki de meclislerden geçmeyeceği endişesiyle muvakkat(geçici) bir kanun olarak çıkarıldığı kuvvetle muhtemeldir. Kanun efradını cami ağıyarını mâni bir kanun olamamıştır. Bu durumun sebebi büyük ihtimalle genelde kararnameyi hazırlayan kurulun mecelleyi hazırlayan kurul kadar nitelikli olamaması özelde de Ahmet Cevdet Paşa gibi dahi bir hukukçunun bulunmamasıdır.

Kanun 1919 yılında muvakkat bir kararnameyle kaldırılmıştır. Kararname en çok muhafazakâr İslâmcılar ve gayrimüslimler tarafından eleştirilmiştir. Muhafazakâr İslâmcılar kararnamede Hanefî mezhebi dışından mezheplerden yararlanılmasını şiddetle eleştirmiş, gayrimüslimler ise aile hukuku işlemlerinin kendi dini mekanlarında yapılmamasından ve kendi hukuklarını uygulama imkânı vermemesinden yakınmışlardır.

E) CUMHURİYET DÖNEMİNDE HUKUK

Cumhuriyet döneminde resepsiyon çalışmaları süratle devam etmiştir. Bu dönemde muhtelif batılı devletlerin kanunları resepsiyon edilmiştir. Tanzimat döneminde de resepsiyon çalışmaları ağırlıklı olsa da tam anlamıyla şeri düzenden uzaklaşlamamış ancak Cumhuriyet döneminde yabancı kanunların yasalaştırılması kati surette yapılmıştır. Yine de bu kanunlaştırmalar meclisin çok sesli olduğu dönemden sonra topluma rağmen gerçekleşmiştir.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda Meclisin görevlerinden biri de ahkam-ı şer'iyyenin tenfizi yani şeri hükümlerin hâkim kılınması yürütülmesidir. (Madde 7) Aynı zamanda bu Anayasa'da 1923 değişikliğiyle devletin dini İslâm olduğu da geçmektedir. (Madde 2)

Bu konuda her şeye rağmen Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Fırkasında sonradan yaptığı konuşma asıl ulaşılacak istenen hedefi göstermiştir:

*“Efendiler ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanununu hazırlayanlara bizzat başkanlık ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunlarda şeri hükümler tabirinin gerekli olmadığını anlatmaya çalıştık. Fakat bu tabirden başka bir anlam düşünenleri ikna mümkün olmadı.”*⁹

Söylenenlerden de anlaşıldığı gibi Atatürk'ün kanunu düzenleyenlerle aynı fikirde olmadığı anlaşılmaktadır. Kanunun bu şekilde çıkmasının nedeni, Büyük Millet Meclisindeki muhafazakâr ve dindar Müslümanların çoğunlukta olmasıdır.

F) HUKUKTA KIRILMA, LOZAN

Türkiye’de kanun tartışmaları sürerken aynı zamanda Lozan Konferansı devam etmiştir. Konferansın başlangıcında Batılı devletler kendi vatandaşı olup Türkiye’de ikamet etmekte bulunan kimselerin adli imtiyazlarının aynen devam etmesini, bunlarla ilgili belirli davaların yerli ve yabancı hâkimlerin katılacağı karma mahkemelerde görülmesini istemiştir.¹⁰

Ayrıca Türk hükümetinden tasarladığı hukuki reformları yapmak üzere yabancı hukukçulardan oluşacak bir komisyon oluşturulmasını da talep etmişlerdir.¹¹ Türk heyeti ise adli imtiyazlara özellikle karma mahkemelerin kurulmasına şiddetle karşı çıkmıştır.

Yabancılar Rejimi Komisyonu önünde 2 Aralık 1922 tarihinde yaptığı konuşmada İnönü, Paris Antlaşması’ndan bu yana adalet teşkilatımızın, kanunlarımızın Avrupa örneğinde yenilendiğinden bahisle artık yabancılara hukuki imtiyazların tanınmasına gerek olmadığından ve adli kapitülasyonların kaldırılması gereğinden söz etmiştir.¹² Lozan görüşmelerinde bu tarihe kadar Ankara Hükümeti, Ahvali Şahsiye hakkında tek bir kanun olması gerektiği ve bu kanunun da Hukuk-ı Aile kararnamesi olduğu söylenmiştir. 29 Aralık 1922 tarihinde ise bu konu hakkında Türk, İtalyan ve İngiliz delegeler arasında hararetli tartışmalar olmuş, İngiliz delegesi Ryan, evlenme ve boşanma bakımından hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar tarafından uygulanabilecek kanunun olmayacağını savunmuştur. İnönü’nün yaptığı konuşmayla birlikte hükümet delegelerinin anlayış değiştirdiği ve laik bir hukuk getirileceğini iddia ettikleri

⁹ Arı İNAN, “Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir İzmit Konuşmaları”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982 Ankara. s. 68.

¹⁰ Seha L. MERAY, “Lozan barış konferansı tutanaklar belgeler”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 319, Takım:1 Cilt:2.

¹¹ Seha L. MERAY, age.

¹² Bilal ŞİMŞİR, “Lozan telgrafları-1 (1922-1923)”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 223, Ankara 1990.

görülmüştür. Ancak bu durum delegeleri tatmin etmemiş ve Yunan delegesi Caclamacos konuşmasında, zikredilen kanunun yapılması için Hristiyan heyetin ağırlıklı bir durumda olmasını istemiştir.

Görüşmelere bakıldığında savaşı kaybedenin Ankara hükümeti olduğu zannedilebilir. Zira Batılı devletlerin istekleri savaşı kazanmış raddesindedir. Buradan açıkça anlaşılmıştır ki Türk hükümeti gayrimüslim azınlıklar için ahkam-ı şahsiye alanında kendi başına bir düzenleme yapamayacak, gerekli düzenlemeler Türk hükümetiyle ilgili azınlığın eşit sayıdaki temsilcilerinden oluşacak komisyonlar tarafından yapılacaktır. Komisyonda çıkabilecek anlaşmazlıklar Cemiyet-i Akvam tarafından belirlenecek üst hakem tarafından çözülecektir. Barış anlaşmasının imzalanmasından sonra da 42. maddede söz konusu edilen karma komisyonlar kurulmuştur. 1925 Mayıs ve Haziran aylarından itibaren komisyonlar çalışmaya başlamıştır. Çalışmalar devam ederken İsviçre Medeni Kanun'u kabul edilmiş, komisyonlar çalışmalara katılma haklarından vazgeçmiştir. Öte yandan Rum ve Musevi komisyonların başkanının aynı kişi olmasıyla birlikte iki komisyon dilekçesinin birebir aynı olması, bu komisyonların eşgüdümlü çalıştıkları anlamına gelmektedir.

Adli kapitülasyonların kaldırılması karşılığında Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri imzalanarak birinci Dünya savaşına girmeyen devletlerden hukuki yardım alınmasına karar verilmiştir. Bu anlaşmaya göre hakemler İzmir, İstanbul ve Ankara'daki davaları inceleyecek ve gerekli gördüğü takdirde adliye vekaletine rapor sunabilecektir.

Lozan sonrasında resepsiyon çalışmaları hızlanmış ve birçok kanun Türkçeye çevrilerek kanunlaştırılmıştır. Bu yeni kanunlaştırma evresi şeri düzeni tamamen görmezden gelerek salt laik bakış açısıyla sürdürülmüştür.

Bu konuda Atatürk'ün Ankara Hukuk Fakültesini açarken ki konuşması vaziyeti özetlemiştir:

*“Tamamen yeni kanunlar meydana getirerek eski hukuk esaslarını kökünden kaldırmak teşebbüsündeyiz. Yeni hukuk esasları ile alfabesinden eğitime başlayacak yeni bir hukuk neslini yetiştirmek için bu müesseseleri açıyoruz.”*¹³

Böylece hukukta laikleşme tamamlanmıştır. Yine Cumhuriyet boyunca muhtelif laiklik yasaları getirilmekle birlikte laik hukukun tahakkümü değişmemiştir.

¹³ Ali SEVİM-M. Akif TURAL-İzzet ÖZTOPRAK, “Atatürk'ün söylev ve demeçleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara 2006.

G) SONSÖZ

Medeni Kanun'un kabulüyle birlikte İslâm Hukuku geleneğinden tamamen ayrılmış ve laik hukuka geçilmiştir. Bu hukuki değişimin Osmanlı'da ve Cumhuriyet'te sıkıntılara çözüm olması aranmıştır. Ne var ki Avrupa'daki sosyal, iktisadi ve kültürel yapı farklıdır. Bir başka ifadeyle Avrupa'da Roma hukuku, Kilise hukuku, örf ve âdet hukuku gibi bir tarihî miras üzerine bina edilen kanunlar, Avrupa hukukunun tarihi bir tekamülünü temsil etmiştir.

Cumhuriyet bürokrasisi de selefleri Tanzimat bürokratları gibi çözümü toplumu yeniden inşa etmekte aramıştır. Tanzimat döneminde bu durum daha ılımlıyken Cumhuriyet döneminde adeta reddi miras yaparak yeni bir yol açılmış, yaklaşık iki asra tekabül eden bu süreçte toplum belirli kalıplara sokulmaya çalışılmıştır. Geldiğimiz noktada bu çabaların amaçlarına ulaşamasa da toplumsal krizlere ve travmalara neden olduğunu açıklıkla ifade etmek gerekir.

Sonuçta, montajcı hukuk algısının neden olduğu kısırlık, kendisini bütün toplumsal ilişkilerde göstermiştir.

KAYNAKÇA:

AYDIN, M. Akif, Osmanlı Aile Hukuku, Klasik yayınları, İstanbul 2020.

AYDIN, M. Akif, Türk Hukuk Tarihi, Beta yayınları, İstanbul 2021.

AYDIN, M. Akif, Türk Hukukunun Laikleşme Sürecinde V Lozan'ın Oynadığı Rol, İslâmi Araştırmalar Cilt: 8, Sayı: 3-4, Yaz-Güz Dönemi 1995.
https://isamveri.org/pdfdrq/D00064/1995_3-4/1995_3-4_AYDINMA.pdf

AYDIN, M. Akif, Ahvâl-İ Şahsiyye, TDV İslâm Ansiklopedisi,
<https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ahval-i-sahsiyye>

BALCI, Muharrem, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e hukukun laikleşmesi
<https://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/alintilar/120.pdf>

BALCI, Muharrem, Tanzimat'tan ulusal programa yeniden yapılanmanın hukuki gelişim süreci
<https://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimler/56.pdf>

BOZKURT, Mahmut Esat, Türk Kanun-u medenîsi esbab-ı mucibenin layihası
<https://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/alintilar/1513.pdf>

İNAN, Arı, "Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982.

MERAY, Seha L., Lozan barış konferansı tutanak belgeler, Takım: 1 Cilt: 2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 319, Ankara 2018.
<https://dspace.ankara.edu.tr/items/563b0d54-43ea-42dc-880c-dc493165081d/full>

OKUMUŞ- CİHAN- AVCI, Ejder- Ahmet- Mustafa, Osmanlı Devleti'nde eğitim hukuk ve modernleşme, Ark Kitapları, İstanbul 2006.

ORTAYLI, İlber, Osmanlı Devleti'nde laiklik ve hukukun Romanizasyonu

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/688676>

SEVİM- TURAL- ÖZTOPRAK, Ali- M. Akif- İzzet, "Atatürk'ün söylev ve demeçleri", II, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara 2006.

ŞİMŞİR, Bilal N., "Lozan telgrafları-1 (1922-1923)", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

Türkiye Cumhuriyeti 1921 Anayasası

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/>

Ünal ÖZKORKUT, N. (2023). Türkiye'de Laiklik İlkesinin Kabul Süreci ve Çok Partili Döneme Geçişle Değişen Laiklik Anlayışı. Adalet Dergisi (71), 161-198.
<https://doi.org/10.57083/adaletdergisi.1391360>

ÜÇÖK, Çoşkun, Hukuk devriminin nedenleri

<https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/2057/tur>

Yavuz, H. (2002). "ORYANTALİZM" ÜZERİNE BİR 'GİRİŞ' DENEMESİ. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 53-63. <https://izlik.org/JA44MS77KT>